

В.О. Сухомлинський

про розвиток творчих здібностей учнів початкової школи

Людмила БОНДАР,

кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

Звернення до досвіду минулого допомагає нам краще пізнати те, що вже пройшло перевірку часом, виявити позитивні моменти, які можуть прислужитися в умовах сьогодення, адже важливим завданням національної освіти є «збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій» [1, с. 2], використання історичних надбань – пам'яток вітчизняної і світової культури. Серед уже апробованих новаторських систем навчання на особливу увагу заслуговує педагогічна система Василя Олександровича Сухомлинського, зокрема запропоновані ним методики творчого розвитку школярів молодшого віку. Його педагогічні ідеї й донині дивують безоглядною вірою в дитину, умінням знаходити шлях до її серця, створити кожному вихованцеві умови для розвитку і саморозвитку.

Перші роки роботи В.О. Сухомлинського у Павлівській середній школі стали відкриттям «потаємних куточків дитячої душі». Василя Олександровича, уже не лише як учителя, а й директора, цікавила кожна дитина – чим вона живе, що її хвилює, що захоплює. У 1951 році він запропонував батькам готувати дітей до школи за рік до офіційного початку навчання. Нині це вже усталена практика підготовки шестирічних дітей до школи. Педагог-новатор писав: «Рік, що передував навчанню за партою, був потрібний мені для того, щоб добре взнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Перш ніж давати знання, треба навчити думати, сприймати, спостерігати» [11, с. 19]. Батьки назвали групу дошкільнят Школою радості. Саме у Школі під голубим небом В.О. Сухомлинський розпочав свої мандрівки до «джерела мови й мислення».

Своєю невтомною працею в сільській школі Василь Олександрович переконливо довів, що основою розумового розвитку є вміння вчитися спостерігати за явищами навколишнього світу, міркувати, висловлювати власну думку. У своїх статтях і книжках він визначив засоби творчого розвитку дитини, виявлення її індивідуальності. Видатний педагог був глибоко переконаний, що саме природа

спонукає дітей до творчості – складати вірші, казки, оповідання, малювати.

Дитяча творчість починається з казки. Під час створення казкових образів у школярів розвивається образне мислення, творчі здібності й мова. У кімнаті казки, у Школі під голубим небом діти не лише слухали казки, а й самі творили їх. Як зазначав Василь Олександрович, створення казок – один з найцікавіших для них видів поетичної творчості. І першим поштовхом до цього були подорожі в природу. «Творчість, – стверджував В.О. Сухомлинський, – не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити... Спочатку діти повторювали мої власні твори, поступово вони переходили до самостійного опису картин природи, що схвилювали їх, – починався індивідуальний процес дитячої творчості» [10, с. 206]. Разом зі своїми учнями він створив півтори тисячі казок та оповідань, що були надруковані у збірках «Блакитні журавлі», «Чиста криниця», «Вічна тополя», «Вогнегривий коник» та перекладені багатьма мовами світу.

Як зазначає академік НАПН України О.Я. Савченко, таке розуміння мети шкільної освіти на той час було новаторським і дуже сміливим. В.О. Сухомлинський дійшов висновку, що досягти її можна лише тоді, коли «в школі царює яскрава думка, живе слово і творчість дитини. На цих трьох китах має ґрунтуватися весь зміст навчання...» [3, с. 98].

За роки своєї педагогічної діяльності В.О. Сухомлинський переконався, що в ранньому шкільному віці створення казок є одним із засобів розвитку (пробудження) пізнавального інтересу. «Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, – зазначав Василь Олександрович, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [11, с. 176–177].

Світ природи був невичерпним джерелом знань, а постійне спілкування з нею і взаємодія – «істотною стороною виховного процесу» в Павлівській середній школі. Адже, як писав видатний педагог, «природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а й частинка їх буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя» [13, с. 536–538]. Справді, природа – це світ, у якому дитина народжується, пізнає навколишню дійсність. Тому педагог-новатор вів дітей у степ, де вони «дивилися на широкі поля, засіяні пшеницею,

милувалися квітучими садами й стрункими тополями, синім небом і співом жайворонка» [11, с. 256]. Саме там в учнів виникало безліч запитань, природа постійно живила їхню свідомість яскравими образами, картинами, сприйняттями та уявленнями. Вона ставала потужним джерелом виховання, коли людина пізнавала її, проникала думкою у причинно-наслідкові зв'язки [там само, с. 128–129].

Мислення учнів, способи його пробудження та розвитку є важливими чинниками навчання та життєдіяльності. Це категорія не лише філософська, психологічна, а й педагогічна. В.О. Сухомлинський у багатьох своїх працях («Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа», «Сто порад учителям» та ін.) неодноразово звертався до проблеми мислення, його сутності і способів розвитку. Погляди видатного педагога знайшли практичне втілення в системі так званих «уроків мислення». Під час прогулянок у спеціальному «зеленому класі», Школі радості, Школі під голубим небом діти були босоніж. Педагог спрямовував їхню увагу на безліч проблем у навколишньому середовищі, домагався, щоб навчально-виховний процес був проінтий напруженою роботою думки. Адже період розвитку образного конкретного мислення – найбільш відповідальний у житті людини. Знання є фактором розумового розвитку, якщо перетворюються на глибокі переконання особистості. Без творчої думки й корисної праці вони нічого не варті.

В.О. Сухомлинський узагальнив свої спостереження та роздуми щодо розвитку мислення школярів, самостійного здобування ними знань у процесі активної пізнавальної діяльності. «Активна діяльність, – стверджував він, – це ніби місток, що сполучає мову й думку. Готуючись до роботи в початковій школі, я планував таку активну діяльність для всіх учнів, в якій би яскраво виражались і, звичайно, осмислювалися відношення, взаємозв'язки між фактами, предметами, явищами, трудовими процесами» [12, с. 470]. Василь Олександрович доводив, що читання «Книги природи» – це початок активного мислення, тому радив учити дітей думати, творити, фантазувати, створювати власні казки, оповідання на основі спостережень навколишнього світу. Він сам розробив понад триста тем уроків мислення, серед яких: «Як мороз малює на шибках?», «Народження літнього осіннього дня», «У блакитному небі – журавлиний ключ», «Хризантеми – діти осені».

Важливою умовою розвитку мислення є те, щоб діти пізнавали якнайбільше незрозумілого. Вивчаючи погляди В.О. Сухомлинського на проблему дитячого мислення, доходимо висновку, що він розглядав його як складову ширшої проблеми – розумового виховання. «Система уроків мислення, – писав він, – це наша школа думки, без якої ми не уявляємо повноцінної, ефективної розумової праці на всіх уроках не тільки в початковій школі, а й у наступні періоди навчання та розумового розвитку. Вона, ця школа, є фундаментом творчих розумових

сил, необхідних для опанування нових і нових знань... виховний смисл уроків мислення полягає передусім у постійному і невпинному застосуванні знань» [4, с. 429–430]. Надзвичайно важливо, щоб у ранньому дитинстві в свідомості людини зародилося переконання: «... ми, люди, – діти природи; ми живемо і користуємося благами природи доти, поки не порушено гармонію природи» [8, с. 557].

Правильно організоване навчання може й повинно сприяти розвитку розумових здібностей учнів. Педагоги Павлівської школи створювали всі необхідні умови для опанування школярами різноманітних прийомів розумової діяльності, стимулювали в них розвиток творчих здібностей, емоційне пробудження розуму, активність думки. Творчість Василь Олександрович назвав самою «суттю життя в світі знань і краси», а творчу діяльність школяра розглядав як стимул розвитку пізнання. «Творчість, – писав він, – є щаблинкою самостійного мислення, на якій дитина пізнає радість власної думки, переживає моральну гідність творця» [4, с. 434].

Навчально-виховний процес у Павлівській школі був спрямований на розвиток кожного учня, на переживання стану творчого піднесення, радісного хвилювання. В.О. Сухомлинський пропонував приділяти особливу увагу розвитку психічних процесів – пам'яті, мислення, уваги, уяви. Він був переконаний, що саме рівень їх досконалості є основою для розвитку творчих здібностей дитини. Творчість – це формування спостережливості, допитливості: «Гармонія знань і вмінь, зміцнення пам'яті, розвиток творчих здібностей – усе це залежить від того, що відбувається із знаннями: складаються вони в голові як мертвий багаж чи живуть, перебувають у постійному русі, тобто творчо застосовуються» [9, с. 100].

Розумове виховання особистості у процесі навчання здійснюється лише тоді, коли свідоме і глибоке засвоєння знань учитель розглядає як засіб розвитку пізнавальних і творчих сил та думки, яка «завжди шукає, ніколи не задовольняється досягнутим». Василь Олександрович був переконаний, що «жива, допитлива, творча думка формується у вихованця тоді, коли відносно знань він займає свою особисту життєву позицію. Активне вираження особистого ставлення до набутих знань – це і є те, що слід називати розумом особистості, яка формується... Знання з кожного предмета несуть у собі виховний потенціал для становлення, формування живого, творчого розуму» [там само, с. 93–94].

Переступивши поріг школи, дитина потрапляє в атмосферу творчої праці. Вводять дітей у цей новий для них світ шляхом участі у різноманітних гуртках – науково-предметних, технічних, сільськогосподарських. Учитель має допомогти дитині знайти серед життєвих доріг ту, що відкриє їй «золоту жилку», принесе радість творчості на благо суспільства й допоможе розкритися всім здібностям. Шлях до успіху, як стверджував В.О. Сухомлинський, йде через тривалі пошуки. Він наголошував, що «від

характеру праці й суспільного життя залежить розвиток природжених задатків як передумов індивідуальних нахилів особистості, розвитку її здібностей, талантів» [5, с. 233].

Для правильної організації дитячої творчості надзвичайно велике значення має врахування вікових особливостей. Так, у молодшому шкільному віці важко поєднувати художню творчість з творчими елементами трудової діяльності. Особливо захоплювала павлиських школярів творчість у таких видах праці, як випилювання, випалювання, вишивання. За спеціально створеною програмою 7–10-річні вихованці виконували трудові завдання творчого характеру в кабінеті живої природи, теплиці, в саду, на дослідній ділянці – вирощування рослин, догляд за тваринами і свійською птицею, заготівля добрив і внесення їх у ґрунт.

Велику увагу колектив Павлиської середньої школи приділяв розвитку художньої та естетичної творчості молодших школярів. «У кожної дитини, – писав Василь Олександрович, – дримають задатки якихось здібностей ... щоб їх запалити, потрібна іскра. Такою іскрою є натхнення, захоплення майстерністю старшого товариша або ровесника» [7, с. 343]. У школі була своя маленька керамічна майстерня, де учні виготовляли з глини посуд, фігурки тварин і людей, ляльки для шкільного лялькового театру. У гуртку художнього випалювання й випилювання вони втілювали свою фантазію в малюнки й фігурки з фанери. Школярі, схильні до малювання, розвивали свої здібності в гуртку живопису, музичні – в хорових гуртках, у дитячому оркестрі народних інструментів, гуртку баяністів. Скрізь були куточки улюбленої праці. «І в кожному такому куточку, – значав педагог-новатор, – не тільки цікава праця, не тільки відкриття таємниць і закономірностей природи, а й вогник захоплення працею, яскравий талант, який пробуджує допитливість, цікавість у тих, хто переступає поріг школи» [там само, с. 345].

Враховуючи індивідуальні задатки та інтереси дітей, у Павлиській середній школі виховували звичку до певного виду фізичної праці. Так, у молодшому шкільному віці – це догляд за квітами, взагалі за рослинами, підгодовування птахів, випилювання й різьблення, у більш старшому – робота на земельних ділянках, де школярі опановували навички вирощування зернових і технічних культур, догляду за тваринами. Творчість, на переконання В.О. Сухомлинського, починається там, де «інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу...» [6, с. 566].

Творчість є великою потребою людини, саме вона дає насолоду й радість життя. Серед напрямів удосконалення роботи з підготовки учнів до творчої діяльності варто назвати такі, як забезпечення активності й закріплення творчої самостійності, актуалізація потреби в творчості. Школа повинна розпізнати, виявити, розкрити й виростити індивідуальний талант, створити умови для

розвитку творчих можливостей учнів. До основних умов формування таланту В.О. Сухомлинський відносив розвиток природних індивідуальних здібностей та поетичної творчості, створення широкої мережі різноманітних гуртків і матеріальної бази для творчої праці школярів. У світлі поставлених перед сучасною школою завдань треба по-новому підходити до виховання творчої особистості. Найбільш доцільним і педагогічно виправданим він вважав творче використання досвіду, розвиток педагогічних ідей та формування власних переконань. Ми сподіваємося, що саме цей шлях допоможе підняти роботу школи до рівня вимог сьогодення.

Література

1. *Національна доктрина розвитку освіти* // Освіта. – 2002. – №26 (4984). – 24 квітня – 1 травня 2002 р.
2. *Сухомлинська О.В.* Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років // В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / Упоряд.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко; авт. кол.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко, В.С. Курило, І.Д. Бех та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 74–96.
3. *Савченко О.Я.* Розвиток особистості школяра – стрижнева проблема творчості В.О. Сухомлинського / О.Я. Савченко // В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / Упоряд.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко; авт. кол.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко, В.С. Курило, І.Д. Бех та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 97–105.
4. *Сухомлинський В.О.* Вчити вчитися / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 426–436.
5. *Сухомлинський В.О.* Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 209–400.
6. *Сухомлинський В.О.* Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283–583.
7. *Сухомлинський В.О.* Павлиська середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
8. *Сухомлинський О.В.* Природа, праця, світогляд / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 551–562.
9. *Сухомлинський В.О.* Проблема виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–206.
10. *Сухомлинський В.О.* Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 393–629.
11. *Сухомлинський В.О.* Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 7–279.
12. *Сухомлинський В.О.* Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
13. *Сухомлинський В.О.* Школа і природа / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 536–551.

Людмила БОНДАР

В.О. Сухомлинський про розвиток творчих здібностей учнів початкової школи

У статті висвітлюються теоретично обґрунтовані й перевірені практикою ідеї В.О. Сухомлинського з питань розвитку творчих здібностей школярів молодшого віку. Наголошується на важливості їх втілення в роботу сучасних освітніх закладів.

Ключові слова: школа, педагог, молодші школярі, навчання, мислення, творчість, розвиток, здібності, природа.

Людмила БОНДАРЬ

В.А. Сухомлинский о развитии творческих способностей учеников начальной школы

В статье раскрыты теоретически обоснованные и проверенные практикой идеи В.А. Сухомлинского по

вопросам развития творческих способностей школьников младшего возраста. Акцентируется внимание на важности их воплощения в практику работы современных образовательных учреждений.

Ключевые слова: школа, педагог, младшие школьники, обучение, мышление, творчество, развитие, способности, природа.

Lyudmyla BONDAR

V.O. Sukhomlynsky about development of creative abilities of pupils of primary school

The article is devoted to theoretically and practically proved ideas of V.O. Sukhomlynsky about the development of creative abilities of pupils of primary school. The main stress is on the importance of their implementation into the practice of modern educational establishments.

Keywords: school, teacher, pupils of primary school, teaching, thinking, creativity, development, abilities, nature.

Педагогіка В.О. Сухомлинського – педагогіка гуманізму

Володимир ОМЕЛЬЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент, викладач-методист, відмінник освіти України, голова предметно-методичної комісії загальної педагогіки і психології Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Українська держава досить щедра і багата своїми талантами. Вона подарувала світу відомих діячів, які представляють різні сфери суспільного буття, зокрема педагогіку, історія розвитку якої безпосередньо пов'язана з творчою спадщиною Василя Олександровича Сухомлинського – провісника педагогіки добра, людяності й любові. В сучасних умовах особливої актуальності набуває педагогіка гуманізму Василя Сухомлинського. Він переконливо доводив, що виховання гуманізму, людяності здійснюється через творення добра. Цій проблемі присвячена переважна більшість праць відомого педагога, вона пронизує всю його педагогічну спадщину.

Однією з найважливіших рис творчості В.О. Сухомлинського було тонке проникнення в душу молоді людини, яка пізнає світ і утверджує себе в ньому. З цим тісно пов'язані думки педагога про мудру владу наставників, уміння дорожити довірою дитини, оберігати її, бути для неї втіленням добра і справедливості. Це речі, без яких учитель може стати хіба що наглядачем, але аж ніяк не вихователем.

Звертаючись до вчителів, В.О. Сухомлинський писав: «Які б грані людської волі і розуму, серця і мудрості не відкривались у вашій особі перед дитиною: схвалення, похвала, захоплення, гнів, обурення, осуд (так, на ці почуття вихователь теж має право, він – не безплотний ангел), – кожна з цих граней повинна відкриватися на фоні головного – поваги людської гідності, звеличення Людини» [1, с. 36].

Василь Сухомлинський наголошував, що основу виховання мають становити народна педагогіка та загальнолюдські цінності – добро, совість, честь, обов'язок, гідність. Чи не найважливішим засобом виховання він вважав мистецтво спілкування педагога з дітьми. Людяність, душевність спілкування – ключ, що «відкриває» дитячі та юнацькі серця. Саме завдяки такому спілкуванню діти довіряють педагогу як старшому доброму порадинику, другу.

Чимало праць відомий педагог присвятив ролі слова та значення особистості вчителя для дитини і сформулював вимоги до них. Він радив не робити насильства над душею людини, уважно придивлятися до законів природного розвитку кожної дитини, до її особливостей, нахилів. Місія педагога полягає у тому, щоб бути творцем дитячого щастя, лікарем і